

**Dombovári Ádám**

**Megyei választások és szabályozásuk**

**1830–1844**

című bölcsészdoktori disszertációjának  
tézisei

Témavezető: Dr. Dobszay Tamás habilitált  
egyetemi docens

Budapest

2011

## I. A kutatás célja, forrásai és módszertana

A civil társadalom és a politika szimbolikus és aktív érintkezésének legintenzívebb pillanatát az országgyűlési és helyi választások jelentik. A kortársak, az utókor és a külföld visszatetszését, nem egyszer kritikáját kiváltó „választási kultúra”, a visszaélések eszkalálódása a késő feudális vármegyei intézményrendszer válságának egyik krónikus „tünete” volt. A disszertáció első felében négy esettanulmányon keresztül három konkrét követválasztás (1833. Heves, 1839. Tolna, 1843. Zala) és az 1818–1845 között lezajlott pest megyei követ- és tisztválasztások több szempontú bemutatására tettünk kísérletet, majd ezt követően részletesebben a „terápia” kérdésre koncentrálna a választások szabályozására, „megreformálására” született vármegyei javaslatok, tervezetek és viták kontextuális elemzését végeztük el.

A választási kihágások eredményeként került – aktív vagy passzív felelősként, esetleg szenvedő alanyként – a politikai viták középpontjába a műveletlennek és homogénnek lefestett, s ebből kifolyólag könnyen megvesztegethetőnek és befolyásolhatónak tartott szegény, illetve nincstelen kisnemesség. Vizsgálódásaink során ezért mi is kitüntetett figyelmet fordítottunk erre a társadalmi rétegre: a kisnemességet egy társadalmilag és kulturálisan meghatározott „tömegként” kezeljük, többek között a Gustav Le Bon, és újabban Charles Tilly, valamint Frank O’Gorman által kidolgozott elméleti keretek szem előtt tartása mellett. Földrajzi és politikai szempontból mind az esettanulmányok, mind a szabályozástörténet során a helyi, azaz a vármegyei események és törekvések bemutatására fókuszáltunk. A disszertáció korszakhatárait egyfelől a rendszeres bizottsági munkálatok megszületése és vármegyei vitája, azaz a közéleti diskurzus megélénkülése és a reformtervezetek megszorodása, másfelől az 1843/44-es országgyűlés megyei kihágások tárgyában született törvényjavaslatának a bukása, illetve a választási visszaélések 1844 és 1848 közötti kulminálódását előidéző adminisztrátori rendszer bevezetése jelölték ki.

Az esettanulmányok kiválasztásában a reprezentativitásra való törekvés mellett elsősorban kronológiai és forrásadottsági szempontokat követtünk: az 1830 és 1844 közötti időszak mindhárom hosszabb országgyűlésének legnagyobb vihart kiváltó egy-egy követválasztását emeltük ki. A királyi biztosi vizsgálatok és a büntetőperes eljárások levéltári forrásai, a választók vallomásai, a sebesültek orvosi láttelelei, a főispáni jelentések és a pártfőnökök, illetve a résztvevők személyes levelezése nem csak az események rekonstruálását teszik lehetővé, de a különféle inter-perszonális relációk és a választási kampány szociálpszichológiai szempontú elemzésére is lehetőséget nyújtanak, mintegy „alulnézetből”. Ebbe beleértjük a személyes, közösségi, társadalmi és politikai motivációk többszintű vizsgálatát, csakúgy, mint a vesztegetések és a konfliktusok elemzését, ezek mélyebb, strukturális hatásait, s gyakran erőszakos, véres következményeit. További szempontot jelentett emellett az országos és a helyi politika kölcsönhatásainak és egymásra hatásának, a helyi választási pártok szerveződésének a vizsgálata (beleértve a politikai szimbolizmust, azaz a különféle szimbólumok, eszközök és párt-attribútumok használatát, szerepüket a szavazók elcsábításában), a választási visszaélések és kihágások tipizálása, az egyház és a papság szerepe, illetve általában a felekezeti megoszlás jelentősége, a választók/szavazók meggyőzésének módszerei kormányzati és rendi oldalról egyaránt. Ehhez mindenekelőtt a MOL Kancelláriai, Helytartótanácsi, Bírósági, 1848/49-i minisztériumi és Családi levéltárainak iratanyagát, valamint a sajtót használtuk fel.

Heves, Tolna és Zala példájával ellentétben a pest megyei tisztújítások és követválasztások bemutatásánál a politikaikultúra-szempontú megközelítés helyett az eljárásjogra és a választási mechanizmusra, illetve ezek helyi jogi kereteire helyeztük a hangsúlyt, amihez a Pest megyei Levéltár közgyűlési jegyzőkönyveit és közgyűlési iratait tekintettük át. Célunk az volt, hogy a korszak tradicionális, avagy reformer tendenciáit a választások formális működésének egy nagyobb időspektrumban történő vizsgálatával konkrét gyakorlati példán keresztül illusztráljuk, intézmény-, jog- és

szűkebb társadalomtörténeti (politikai elit vizsgálat) oldalról. A Pest megye által nyújtott keresztmetszet egyben a vármegyei követ- és tisztválasztások reformkori koreográfiájáról, lebonyolításáról általában is képet ad.

A disszertáció gerincét az esettanulmányokon keresztül működésükben megismert választási intézmények szabályozásának (modernizálásának vagy épp konzerválásának) szándékával született 1830 és 1844 közötti reformtervezetek bemutatása és elemzése jelenti, amelynek során – rövid nemzetközi kitekintést követően – vizsgáltuk mind a kormányzati, mind a rendi, lokális kísérleteket. A vármegyei követválasztások és tisztújítások egyaránt elemzésünk tárgyát képezték, hiszen a korszakban született tervezetek maguk is többnyire együtt, de legalábbis párhuzamosan kezelték a két, hasonló struktúra mentén szerveződő, és hasonló deficitekkel küzdő intézmény szabályozását. Ahogy látni fogjuk, a tisztújítások és a követválasztások megreformálására született javaslatok között folyamatos „párbeszéd” volt: az egyik oldalon javasolt vagy bevezetett módosítások hamar utat találtak a másik oldalra is, a tisztújítások így gyakran mintegy kísérleti laboratóriumként funkcionáltak a követválasztások számára is.

A javaslatokat és a tervezeteket a reformkor politikai vitáinak tágabb kontextusában próbáltuk vizsgálni, s a különböző tervezeteket felvilágosult, liberális, konzervatív vagy éppen demokratikus tendenciájuk alapján csoportosítottuk és értékeltük. Dolgozatunk egyik fő szempontja a késő feudális és a formálódó modern intézmények esetleges és alkalmi egymáshoz csiszolódásának, illetve egymás mellett élésének a vizsgálata, mivel ezek mutatják a modern parlamentarizmus irányába vezető út sajátosságait: mindez a két rendszer közötti hasonlóságok és különbségek vizsgálatát egyaránt magában foglalja, csakúgy, mint eredőjük meghatározó hatását a kollektív tudatra és a reformkor politikai kultúrájára.

A tervezetek helyi kontextusának és fejlődésének gyakorlatilag mind az 52 megyében történő bemutatását, egyúttal a kormányzati törekvések nyomon követését nagyrészt a MOL levéltári anyaga (Regnikoláris levéltár, József nádor titkos levéltára, Takács-hagyaték,

Kancelláriai és Helytartótanácsi levéltár, Családi levéltárak stb., illetve HHStA Kabinettsarchiv) alapján végeztük el a megyegyűlési jegyzőkönyvek, a vonatkozó uralkodói rendeletekre és az 1828/30-i rendszeres bizottsági munkálatokra válaszul született különböző megyei bizottsági tervezetek, az 1830-i, 1832-i, 1839-i és 1843-i országgyűlési követ- és pótutasítások stb. segítségével.

Mind az országgyűlési, mind a helyi, megyei vitákkal sokat foglalkozott a korabeli sajtó is. Az országgyűlési irományok hasznosítása mellett ezért összegyűjtöttük és elemeztük három nagyobb (a liberális Pesti Hirlap, az újkonzervatív Világ és a klerikális-konzervatív Nemzeti Ujság) és néhány további lap (pl. Athenaeum, Tudományos Gyűjtemény, Századunk stb.) vonatkozó vezércikkeit és írásait, csakúgy, mint a korabeli politikai röpirat-irodalom bőséges „termését” mind az 1830-as (Nyitra-Zerdahely Lőrinc), mind az 1840-es évekből (Dessewffy Emil, Honjavító, Kemény Zsigmond).

## **II. A kutatás eredményei**

A forrásokból kiderült, hogy a korteskedés, illetve annak elfajulása nem köthető kifejezetten egy politikai csoportosuláshoz; a választási hadjárat erőszakos eseményeiből mindkét oldal kivette a részét, arányaiban nagyjából megegyező mértékben. Ebből kifolyólag a korteskedés – illetve pontosabban a kollektív erőszak – „kultúráját” sem csak az egyes pártokhoz köthetően célszerű vizsgálni, hanem érdemes tágabb összefüggéseiben szemlélni, ahol lehet, a tipizálást elvégezni. Ebből úgy tűnik, egy-egy megye politikai kultúrájáról realisabb képet kaphatunk, amelynek esetenként szélesebb körű (talán az országos reformkori politikai kultúra egészére jellemző), általános mentalitástörténeti, társadalompszichológiai vonatkozásai, eredményei is lehetnek.

Ezzel összefüggésben megállapíthatjuk, hogy nem csak a pártokat lehetetlen egyértelműen besorolni egy-egy magatartásforma képviselőinek a csoportjába, de a különböző társadalmi rétegek, különösen a kisnemesség pártállása és magatartása sem látható el egy

állandó címkével. A választási mozgósítások során a liberálisok ugyanúgy képesek voltak felvonultatni tömegesen ezt a réteget, mint a konzervatívok. Tapasztalataink tehát inkább az egyes pest megyei községek késő-reformkori kismemesi pártállásának vizsgálatát elvégző Szabad György tézisét erősítik meg, s amelyből következően a kismemesség pártpreferenciái és választói magatartása komplexebb viszonyrendszerben – politikai, szociológiai, genealógiai stb. – vizsgálendő, és semmiképp nem látható el egyértelműen a retrográd jelzővel.

Megerősítést nyert a kismemesség közhelyszerű korabeli képe, amely szerint politikai kultúrája, műveltsége a nem nemes elemekével vonható párhuzamba. A két réteg elkülönítése emiatt számos nehézséget okoz, s ezt már a kortársak is kihasználták egy-egy követválasztás vagy restauráció során. Forrásaink alapján ugyanakkor a parasztság politikai műveltsége a várakozásokhoz képest érettebbnek tűnik, s ez a réteg úgy tűnik esetenként már kezdeményező félként is fellépett (lásd a hógyészi esetet), amellyel a főkortéseknek számolnia kellett. A jobbagység ugyanakkor értelemszerűen továbbra is a közmemesség ellenében definiálta önmagát, s alapvetően annak negatívaként jelenik meg, amely ebből kifolyólag könnyen a két társadalmi réteg összecsapásához, egymás elleni kijátszásához vezet. Ezt láthattuk például Tolna (Hógyész) és Zala (Kehida) példáján is. A társadalmi feszültségek mellett ennek egy másik előfeltétele is volt, a választások lebonyolításának centralizált jellege: az eseménynek helyt adó város a társadalom minden rétegének koncentrált, sűrített, és vegyített jelenlétét biztosította.

A korteskedés intenzitásának változását is nyomon követtük, ahol erre az elhúzódoó választás lehetőséget teremtett. Feltételezésünk szerint az agitáció és a kihágások „lecsengése” esetenként (például Tolna) összefüggésbe hozható a politikai elit morális állásfoglalásával, mentalitásbeli „fejlődésével”, a politikai szocializáció (evolúció?) egyik fajtájaként.

A hevesi választás egy időközi követválasztás és egy részleges tisztújítás kombinációjaként állt elő, ami ebből kifolyólag egy

viszonylag rövid, mindössze néhány hetes periódust ölelt át. Az eset ezáltal inkább a korteskedés és különösen a választási kihágások, a kollektív erőszak koncentrált, intenzív bemutatására adott lehetőséget. A királyi biztos maga is az események után, az indulatok lecsendesülését követően érkezett a megyébe és folytatta le vizsgálatát.

A követválasztás többszöri megisméltése Tolna és Zala esetében egy többváltozós folyamat vizsgálatát tette lehetővé. A királyi biztos korai kiküldése Tolna esetében egy a Hevestől és Zalától egészen eltérő vizsgálatra nyújtott módot. A szakirodalom által már alaposan feltárt zalai követválasztás esetében inkább a megyei felsőbb pártszervezés jellegzetességeinek, hátterének a megragadására törekedtünk egyfelől.

Másfelől a zalai választás különbözik a hevesitől és a tolnaitól abban, hogy a választás maga szimbiotikus viszonyban összekapcsolódik a háziadó kérdésének országos problémájával, valamint annak zalai szimbólumával, Deák Ferenc személyével. Az „országos ügy” és a „személy” összekapcsolása, az ideológia-építés megyei párthoz történő rendelése és későbbi választásokra történő extrapolációja véleményünk szerint a korábbi hagyományos, klánszerű lokális pártszerveződések fokozatos modern párttá alakulásának a kezdetét, illetve a régi és a kialakuló új rendszer éppen egymáshoz csiszoló, reciprokális jellegét példázhatja. Közel sem ennyire plasztikusan, de hasonló jeleket a hevesi követválasztás kapcsán is regisztráltunk, ahol az ellenzék a klérussal és annak kiváltságaival, valamint a társadalom alsóbb rétegeire nehezedő terhekkel szemben pozicionálta és definiálta magát, és azonosította be vezérének, Keglevich Miklósnak a személyét. A politikai fejlődésnek ez a szála azonban a koncepciók perек megindulása miatt nem bontakozhatott ki a Zala megyeihez hasonló módon és mértékben.

A hevesi és a zalai példák jellegzetessége a vallási-felekezeti megosztás kiemelt szerepe is, ami Hevesben elsősorban a katolikus, Zalában pedig a protestáns vallás politikaszervező és –befolyásoló erejének és mechanizmusainak a vizsgálatát indokolta. Amint Zala

példája mutatta, az egyén szintjén a protestantizmus nem feltétlenül került egy tömbbe a progresszióval.

A nemzetközi helyzettel összevetve a reformkori választások a lefolyásukat tekintve nagyon hasonló képet mutatnak a korabeli angol, vagy épp az amerikai választásokhoz. Se a választások szabályozottsága, se az erőszak mértéke nem különbözik számottevően. A választások külföldön, és Magyarországon is „nyilvános eseményszámba” mentek, és akként funkcionáltak. Eltávolodást, kizökkenést jelentettek a mindennapi élet ritmusából, olyan rituális események voltak, amelyek szélesebbkörű társadalmi és politikai jelentőséggel illetve következményekkel bírtak.

Az angolszász példával ellentétben viszont határozott lemaradást regisztrálhatunk a választásba bevont, bekapcsolódó kismemesi elemek politicizálódásának mértékében. Az 1830-as és 1840-es évek Angliájában és Amerikájában a választójogosultak körében egy egyre erőteljesebb politikai műveltség volt kialakulóban, és a szavazók egyre érettebb, tudatosabb, és juttatásokkal kevésbé befolyásolható politikai megfontolások alapján adták le voksaikat. A reformkori választások és a kismemesek viszonylatában erre utaló, tendenciaszerű jeleket nem találtunk, csupán Zala esetében néhány (például a Pesti Hirlap templombéli felolvasása) az ellenzéki politikai elit részéről tett eredménytelen kísérletet ennek elősegítésére. Összességében azonban a helyi eliteknek ekkor még valószínűleg nem állt érdekében az alsóbb rétegek politikai tudatosságra nevelése. A műveltség és a politikai rendszer jellege, működése közötti összefüggés fontosságát jelzi ugyanakkor, hogy az országgyűlési vitákban is rendre a nevelés kérdése kerül majd a liberális argumentáció középpontjába.

A szabályozástörténet bemutatása során az általánosabb tematikus szervezés elvetése mellett döntöttünk, s helyette a Stipta István, Ruszoly József, Völgyesi Orsolya, Szócs Sebestyén és Soós István munkáiban látott jogtörténeti, szorosabb kronologikus és részletesebb, szövegalapú forrásbemutató eljárást követtük. Döntésünk oka, hogy az országos tendenciák megragadása mellett a politikai intézmények fejlődésének helyi sajátosságait, útját is be kívántuk



mutatni. A választási eljárás fontosabb hiányosságait már regisztráló előzmények (1790-es évek: nemesi felvilágosodás röpiratai, Hajnóczy, Martinovics, az 1791/93-i rendszeres bizottsági munkálatok; az 1811/12-i országgyűlés kerületi munkálata, az 1819-i, 1821-i, 1827-i és 1829-i uralkodói rendeletek; az 1828/30-i országos bizottság munkálatai és az 1830-i országgyűlés) bemutatása után először a rendszeres bizottsági munkálatok 1831–32-i megyei vitáit elemeztük részletesebben.

A magyarországi reformellenzék születésének időpontjában a közjogi és a törvénykezési munkálatok megyei választásokkal kapcsolatos pontjai még nem sok lehetőséget adtak liberális vagy liberális jellegű reformok megfogalmazására. Az eszmei keretek formálódását és letisztulását a jogi keretek átalakítása csak bizonyos fáziskéséssel követhette. Az általunk vizsgált kérdések 1830–32-ben sokkal inkább csak a rendi ellenzéki ség célkitűzéseinek megfogalmazására, valamint a rendek és a főispán közötti hatalmi viszonyok átrajzolásának kísérletére adtak lehetőséget, és a megyék többsége a főispáni jogok korlátozásán keresztül élt is ezzel a lehetőséggel. Az intézmények korszerűsítése, a modernitás irányába történő elmozdulás is ezért gyakorlatilag csak ott és úgy jelentkezhett, ahol az a rendi törekvésekkel átfedésbe került, vagy ha a rendiséget tekintve semleges – például eljárásjogi vagy inkább technikai – síkon fogalmazódott meg a „reform”.

A választások rendezésének kérdése másfelől egy olyan komplex alkotmányos, a vármegyei és az országos reformokkal szorosan összefüggő kihívás volt, amelynek liberális megválaszolása az adott keretek között és az 1830-as évek elejének politikai-társadalmi klímájában gyakorlatilag lehetetlen volt. Ez is magyarázhatja a látott reformkezdeményezések sporadikus és óvatos jellegét, a néhány egyéb országos tárggyal összehasonlítva kisebb lépésekben történő haladást. A tagadhatatlanul megnyilvánuló rendies reformok és az azokat kísérő érvelés jelentőségét sem hanyagolhatjuk azonban el, s ebben a tekintetben az általunk regisztrált jelenség egy általánosabb, az 1830-as évekre jellemző fenomént erősít meg. Az 1830-as években a

nemzetvédő, sérelmi, alkotmányos függetlenség retorikájával lehetett a rendi és liberális ellenzék között hidat verni, valamint egységfrontot képezni a kormánnyal szemben. Ennek keretében lehetett megjeleníteni a politikai diskurzus „másodlagos” jelentéstartalmaként a liberális ellenzék programjának egyes elemeit is (ennek kezdetleges formájára lásd a zempléni, békési és tolnai példákat). Csak az 1840-es évekre lett nyilvánvaló, hogy a liberális reformok keresztülvitelére ez a taktika alkalmatlan és eredménytelen.

A rendies tendenciába illeszkedik számos olyan törekvés, amelyet a megyék többsége valamilyen formában megfogalmazott. Az alsótábla összetételének újrendezése például szembetűnően sok helyen összekötődött a vármegyék közötti arányos képviselő – területi, népességi és/vagy adózási mutatók figyelembevételével történő – megteremtésének rendi-nemesi szempontú kísérletével is (Zemplén, Baranya, Győr, Nyitra, Torontál, Békés, Bihar, Szatmár, Temes, Zemplén, Somogy, Tolna). Rendi keretek között mozgó, de technikai oldalról előremutató és a professzionalizálódást segítő javaslat volt például a képviselői rendszer, pontosabban az indirekt szavazás megvalósítására tett törekvés (Zemplén, Temes). Ugyancsak szavazástechnikai, praktikus okokból volt előrelépés a tisztújítás közigazgatási egységenként történő lebonyolításának javaslata (Zemplén), valamint a kötelező fejenkénti szavazás (Nógrád, Borsod, Békés, Győr, Torontál, Bereg) bevezetése.

A visszaélések korlátozására több lehetőséget biztosító titkos szavazás kötelező elrendelésére ekkor még csak a zempléni albizottság, valamint a beregi és nógrádi közgyűlések véleményeiben találtunk törekvéseket. A visszaélések és kihágások megítélésének egy a központi hatóságoktól „független” (azaz királyi biztosi vizsgálatot nélkülöző) bizottság/választmány/bíróság hatáskörébe utalása több megyénél felmerült: a nógrádi albizottság egy külön erre a célra létrehozott alkalmi megyei bizottság felállítását javasolta a tisztújítási kihágások megvizsgálására, a követválasztásokkal kapcsolatos választási bíráskodást pedig a zempléni összbizottság véleményéhez hasonlóan az országgyűlési alsótábla feladatai közé sorolták.

A tisztújításoknál a főispáni kinevezések teljes vagy majdnem teljes eltörlése és a conferentia hatáskörének megnövelése volt a megyei hatalmi súlypont rendekhez kötésének egyik általános eszköze (Zemplén, Bihar, Nyitra, Sopron, Szatmár, Árva, Békés, Komárom, Krassó, Moson, Torontál, Zala, Bereg, Nógrád, Somogy), de a restaurációknak főispáni mulasztás esetén alispáni vagy választott elnök melletti lebonyolíthatóságáról is több megye határozott (Zemplén, Bács, Nyitra, Nógrád). A nyitrai közgyűlés véleménye a hivatali mulasztást elkövető főispán büntethetőségét is kimondta. Hasonló nemesi-érdekvédelmi megfontolásból zárt össze lefelé is a politikai hatalmat monopolizáló köznemesi réteg, s saját rendi érdeki és előjogai védelme miatt ellenezte – például a zempléni összbizottság, a borsodi, valamint temesi küldöttség és közgyűlés – a nemtelenek kisebb megyei hivatalokra történő hivatalképességének megszavazását, illetve szorgalmazta a nemesi egyenlőség elvével aszinkronitásban a választásoknál valamilyen (a zempléni albizottság műveltségi, a nógrádi közgyűlés vagyoni) választójogi cenzus bevezetését.

Az új típusú ellenzék retorikájába (is) távolról illeszkedő javaslat az országgyűlési követek passzív választójogának bővítése volt, azaz hogy a jövőben birtoktalan nemes is választhatnának erre a hivatalra (Zemplén, Békés, Krassó, Temes, Torontál, Bihar). Több megye felvetette a nemtelenek országgyűlési és vármegyei képviselőit is, de ez többnyire még csak közvetett módon merült fel: a tisztújításokon és/vagy a követválasztásokon vehetnének részt tanácskozó és választási joggal képviselők útján (Zemplén, Nógrád, Szatmár, Békés, Csongrád, Tolna).

A megyei táblabírák választásának vitája az 1832/36-os országgyűlésen is napirendre került, s bár a rendek részéről több haladó gondolat is megfogalmazásra került (titkos szavazás), törvény az úrbéri viták elhúzódása miatt nem született. Az uralkodó 1836 szeptemberében ezután – az országgyűlés megkerülésével – egy a főispáni jogkört jelentősen megnövelő rendelettel központilag próbálta rendezni a megyei restaurációk ügyét. A rendeletet a törvények megsértésére hivatkozva 26 vármegye utasította el, köztük például a

hagyományosan konzervatív Fejér is. A közgyűlési vitákon többnyire a reformellenzék tagjai szólaltak fel elsőként és tettek rögtön indítványokat, a kezdeményezést így általában sikerült megragadniuk, s érvelésükkel a vélemények alaptónusát is megadták. Egyes megyékben, mint például Esztergomban a rendi ellenzékiiség jelenléte és érvrendszer is jól elkülöníthető volt a viták során. Az egyházi személyek szinte kizárólag a rendelet mellett foglaltak állást, így például Bihar és Csanád vármegyékben. A rendelet ellen született feliratok mellett a megyék ekkor született – néhol, mint például Békés és Zemplén esetében egészen haladó – restaurációs szabályzatait is megvizsgáltuk. Ezek a tervezetek többnyire csak a visszaélések orvoslására és kiküszöbölésére koncentráltak, nem általános rendtartások. Az uralkodói rendeletet bár sérelemként több megye is követutasításába foglalta, s egy a választások szabályozásával megbízott kerületi deputációt az országgyűlés ki is küldött, az 1839/40-i diéta sem jutott el a törvényi rendezésig.

A választási visszaélések, kihágások és ezek megfékezésének témája az új évtized elején a modern politikai sajtó megjelenésével párhuzamosan a megyei közgyűléseken és az országgyűlésen túl új fórumokon is megjelent, sőt a korszak politikai természetű vitáinak az egyik központi eleme lett. Az 1840-es évek elejére a politikai sajtó alapján néhány kérdésben már pártállástól függetlenül is egyetértés mutatkozott. Veszprémi Hirnökbeli tervezetét leszámítva a titkos szavazás bevezetését már nem igazán kérdőjelezték meg, s egy kombinált műveltségi-jövedelmi cenzus bevezetését is – bár eltérő ütemezéssel – a többség szükségszerűnek látta. Több oldalról is törekvés indult arra, hogy a választási visszaélések, kihágások megvizsgálását és elbírálását egy a főispántól és a rendektől független megyei testületre bizzák.

A hasonlóságok ellenére a törésvonalak azonban korántsem tűntek el. A konzervatívok rendteremtési kísérletei leegyszerűsítve a vagyontalan nemességnek a megyei életből való kiszorításán és a vármegyének a kormányzat alá rendelésén alapultak. A liberális kánon (és részben önkritika) szerint a korteskedést a főispánok révén a

kormány indította, de a liberálisok is fogékonynak mutatkoztak rá, s ezzel hozzájárultak a megyei élet elfajulásához. A visszaélések megszűnését a polgárosodást és a vagyongyarapodást segítő törvények együttes hatásától remélték, addig viszont megelégedtek a megyei jogkört nem szűkítő formális megoldásokkal, s a konzervatív jogszűkítő javaslatokkal szembeni határozott fellépéssel. A jobbágyok országos képviselője (Lónyay Gábor) helyett a népképviselőt bevezetését a megyén belül, a megyén keresztül, a szabad községek képviselőjével kezdték volna.

Eredményeink a választási reform kapcsán a konzervatívok 40-es évek eleji attitűdjéről Dénes Iván Zoltán megállapítását erősítették meg. Az erős kormányzat, a hatékony közigazgatás és a rend követelményét állították szembe a tehetetlenségre kárhóztatott kormányzat, a hatástalan közigazgatás és a társadalmi anarchia képével. A konzervatívok korszerűsítő stratégiája „a kiskorúságban tartott társadalom passzivitására” épített, azaz mindenképpen meg akarta akadályozni az alulról jövő kezdeményezéseket. Amire tehát vállalkozott, az – mindössze – a „gyámkodó” állam technikai korszerűsítése volt. Az ellenzék véleményünk szerint a hosszútávú strukturális reformok felvetésével bár határozottan progresszívebb irányt képviselt, a „párt” esernőjellege miatt a jelenben meg kellett elégedjen a mérsékelt reform (óvatos, fokozatos jogkiterjesztés) és a technikai korszerűsítés (titkos szavazás, őrszék, alsótáblai választási bíráskodás stb.) elegyével.

Az 1843-i követutasítások áttekintése alapján a megyegyűléseken a főispánokon keresztül érvényesülő kormánybefolyás rovására erősítendő rendi-nemesi hegemonia fenntartása mellett szinte egységesen foglaltak állást a megyék. A vélemények divergálása csak ott és akkor tűnt elő, amikor a rendi kereteket meghaladó, és/vagy azokat áttörő, társadalmpolitikai szempontból is progresszív javaslatokkal egészült ki az alapvetően intézményi, eljárásjogi reform. A négy neuralgikus pont a népképviselő, a nemtelenek hivatalképessége, a honoráciorok szavazójoga, valamint a kötelező titkos szavazás bevezetése volt.

Ezekben a kérdésekben már változó, a reformhajlandóságot általában is jobban tükröző álláspontot foglaltak el a vármegyék. A megyei népképviselő – eltérő minőségű és mélységű – bevezetését a vizsgált megyék közül Tolna, Torontál és Vas foglalta valamilyen formában utasításába, Bihar csak az elvet támogatta. Szepes mérsékelt utasítása tanácskozó joggal látta volna el a nemtelenek megyegyűlési képviselőit. A honoráciorok megyegyűlési szavazójogát a 35 vizsgált megye közül tíz (Bars, Borsod, Csongrád, Győr, Komárom, Máramaros, Tolna, Torna, Ugocsa és Ung) foglalta támogatólag a követeinek adott alaputasításba. A népképviselőt és/vagy a honoráciorok szavazójogának megadását támogató megyék arányának összevetése (nagyjából egy a kettőhöz) alátámasztja, hogy a nemesi liberalizmus és az ellenzék túlnyomó része 1843-ban az érdekegyesítés megvalósítását nem az előjogok eltörlésén, hanem azok kiterjesztésén keresztül képzelte el. A követutasítások jól példázzák azt is, hogy a népképviselőt és az egyenjogúsítást, azaz a jogkiterjesztést magát is fokozatosan, stációként akarták még ekkor csak megvalósítani: előbb vármegyei szinten, és majd csak ennek tapasztalatai alapján a jövőben országos szinten. Borsod a szavazójogot 12 év haladék lejártá után kizárólag az írástudó választókra szűkítette volna, azaz műveltségi cenzust akart bevezetni.

A nemtelenek hivatalképességét 1843-ban az általunk vizsgált megyék közül Arad, Bihar, Győr, Hont, Pest, Tolna és Zala utasításai támogatták feltétel nélkül. Feltétellel, azaz a bírói hivatalok kihagyásával állt a reform mellé Abaúj, Borsod, Liptó és Ung. A visszaélések megakadályozásának céljából a titkos szavazás kötelező bevezetését Abaúj, Borsod, Heves, Liptó, Temes és Torontál megyék szorgalmazták már a diéta elején.

A disszertáció végül az 1843/44-i országgyűlés megyei kihágások tárgyában született kerületi munkálatát és annak vitáját vizsgálja. Összességében elmondható, hogy a rendek törvényjavaslata a strukturális változások helyett jellemzően megelégedett az anyagi jog egyes eseteinek szabályozásával a rendi intézményrendszer keretein belül. A követutasításokban már regisztrált csomópontok mellett a

választások rendjének őrskéi szabályozása került a vita homlokterébe. A törvényjavaslat előremutató részei közül a titkos szavazás bevezetését és a honoráciorok választójogának megadását emelhetjük ki. A választások rendezését ismét elmulasztó 1843/44-es országgyűlésen rövidtávon, a gyakorlatban az állam technikai korszerűsítésén túl egyik fél sem mutatott a rendi kereteket meghaladó, parlamentáris-liberális alternatívát.

A liberális-nacionalizmus nemzeti önvédelmi reflexei többszörös gátat emeltek a szimbolikus és gyakorlati funkciókkal átszőtt vármegyei intézmény bármilyen jellegű átalakítása elé. A „terelő” stratégiák különbségének alapja az időfaktor volt. Amíg az ellenzékiek a strukturális reform (mindenekfelett a népképviselő bevezetése) erejének, de egyúttal időelőttiségének, a konzervatívok az azonnali hatékony megoldásként tekintett represszív törvények bevezetésének a hangoztatásával odázták el a probléma célirányos és többretegű kezelését.

Feltehetően mindkét oldal a várható nyereségek és veszteségek mérlegre helyezésével döntött a status quo-t kevésbé bolygató politikai irányvonal mellett. A kismemesség befolyásolhatóságának kimenetelétől függő, azok lélektanának ismeretére alapozott, már bejáratott és begyakorolt politikai stratégia az agresszív, gyakran brutális kimenetellel végződő választások ellenére is kisebb veszélyt, illetve kisebb rizikófaktort jelenthetett, mint a strukturális átalakítással járó bizonytalanságok, a választási térkép újrajzolása és a választói lélektan hirtelen kibővülése. A disszertációban ismertetett, végső soron eredmény nélküli viták háttérében az „obstrukcióval” mint elterelő stratégiával tehát – legalább részben – a politika egyik alapvető örök sajátossága, a már megszerzett politikai hatalom átmentésének az ösztöne állt. A proaktivitás helyett ezért többnyire a praktikizmus győzelmét regisztrálhattuk.

Mégsem elhanyagolható az a számos eljárásjogi fejlemény, ami bár a hagyományos rendi keretek között, de a nyugati parlamentáris rendszerek egyes jellemzőit próbálta a hazai talajban is normává emelni. A legplasztikusabb példa talán a fejenkénti, illetve a titkos

szavazás kisebbségből többségi véleménybe emelkedése az 1819 és 1844 közötti 25 évben. A titkos szavazás problémája azért is tűnik jó példának, mert egyszerre sűríti magába a disszertációban figyelemmel kísért, és a bevezetésben megjelölt két vezérmotívumot. Mint vitathatatlanul modern szavazási forma, de rendi keretek közé szorítva, példázza a régi feudális és az új polgári rendszerek közötti érintkezést-súrlódást, az átmeneti időszak kettőségét. A kettőség és a dialektikus párbeszéd azonban nem csak intézményi szinten ragadható meg, hanem mentalitástörténeti vetületben is. A titkos szavazás kötelezővé tétele körüli évtizedes viták során az egyik kulcsfontosságú vitapont annak a nemesi mentalitással való összeegyeztethetősége volt, azaz hogy a nyilvánosságra építő nemesi virtus elbírja-e tekintélyvesztés nélkül a szavazási rendszer ily módon történő formalizálását (még akkor is, ha a retorikával ellentétben a vita illetően interpretálása valójában elsősorban a függőségi befolyásokra építő hatalmi szándék átmentését szolgálta).

Az intézményi és mentalitástörténeti kettőség, meg hasonlás azonban éppen hogy nem nevezhető a korszakban statikusnak, s éppen a titkos szavazás példája is mutatja, hogy az elmozdulás iránya – ha fokenként is – a rendi-nemesi beidegződések meghaladása felé haladt. A titkos szavazás 1843/44-i országgyűlésen látott támogatottsága a nemesi mentalitás érveinek a vereségét jelezte előre.

Az intenzív, kísérletező átalakulási időszak másik szimbolikus eleme és könnyen kézzelfogható példája a visszaélések orvoslásának őrszéki típusú megoldása, illetve ehhez kapcsolódóan az országgyűlési választási bíráskodás kérdése volt. Az őrszék és az országgyűlési választási bíráskodás a korszak másik meghatározó törésvonalának, az országos és a vármegyei dimenziók különbözőségének, nemegyszer konfliktusának a szemléltetésére alkalmas. A két szint érdekeit, céljait és eszközeit tekintve gyakran nem került fedésbe egymással, de a két pólus közötti erőviszonyok és hangsúlyok szintúgy folyamatosan módosultak. A külmegyei tagokból összeállított és/vagy a vármegyei közgyűlés/sedria egyes korábbi jogosítványait átvállaló őrszék és a választási bíráskodásnak az országgyűlés (alsótábla vagy országgyűlési bizottság) hatáskörébe utalása egyértelműen a vármegye korábbi



súlyának a gyengítését és az országos dimenzió előtérbe kerülését eredményezte volna. A hatalmi pólusok illetően átrendezésére a politikai elit azonban még nem készült fel, s a titkos szavazással ellentétben a gyakorlati megvalósulást tekintve szerényebb eredményt regisztrálhattunk.

Ha sarkosan szeretnénk fogalmazni, az 1830-as és 1840-es éveket a jelzett ambivalenciák miatt egyfajta tudathasadásos állapotként jellemezhetnénk. A szándék és a tett, az elmélet és a gyakorlati realitás, a célok és a lehetőségek, a rendi és a polgári látószög, a vármegye és az országos szint, mind-mind önmagában is komoly dilemmát jelentene, a többszörös törésvonal-hálózat léte tehát logikus magyarázattal szolgálhat a gyakran önparalízisnek tűnő politikai állapothoz. A megyei választások rendezésére született reformtervezetek és reformkísérletek szűrőjén keresztül a reformkori szakirodalom korábbi megállapításaihoz hasonlóan arra jutottunk, hogy bár a nemességben megvolt a potenciál a hagyományos nemesi-rendi keretek meghaladására, s a társadalom újfajta percepciójára (lásd a titkos szavazás példáját), a vármegye létevel összekapcsolt nemzetvédő motívum felülírta a gyakorlati prioritásokat (lásd őrszék stb.), és gátat emelt az átalakulás nyugat-európai formája elé. Az így létrejött felemás, kevert rendszer – a megyei választások esetében legalábbis mindenképp – alkalmatlannak bizonyult a társadalom és az intézményrendszer krónikussá váló tüneteinek a kezelésére.

### **III. A témakörben megjelent publikációk, tudományos konferenciákon tartott előadások jegyzéke**

#### **Tanulmányok**

- 1) Dombovári Ádám, Vármegyei tisztújítások és országgyűlési követválasztások Pest megyében, 1818–1845. In: Múltunk 2011:1. (56.) 169–204.
- 2) Dombovári Ádám, Kísérletek a választási kicsapongások megfékezésére, 1836–40. In: Levéltári Közlemények 2010:1–2. (LXXXI.) 75–139.
- 3) Dombovári Ádám, A megyei választások kérdése és az 1843. évi követutasítások. In: Majoros István (szerk.), Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. ELTE, Bp., 2010. 127–142.
- 4) Dombovári Ádám, Zempléni vélemények a megyei választások megreformálásáról 1831–1832. in: Majoros István (szerk.), Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. ELTE, Bp., 2010. 93–104.
- 5) Dombovári Ádám, Kísérletek a választási kicsapongások megfékezésére, 1836–37. In: Dombovári Ádám, Manhercz Orsolya (szerk.), Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok. ELTE, Bp., 2010. 21–34.
- 6) Dombovári Ádám, Választási visszaéléstípusok Tolna megyében 1839–1840. Adalékok a reformkori politikai kultúra vizsgálatához. In: Gergely Jenő (főszerk.), Ahogy mi látjuk. ELTE BTK, Bp., 2007. 7–41.
- 7) Dombovári Ádám, Egy alternatíva kibontakozási lehetőség nélkül. Dessewffy Aurél politikai önarcképe. In: Majoros István, Békés

Márton (szerk.), A hagyomány politikája. ELTE, Bp., 2006. 63–93.

### **Tudományos előadások**

- 1) Parliamentary Elections in Tolna County, 1839–1840. Political Culture in Late Feudal Hungary. Presented at the Annual Meeting of Austrian Centers at the University of New Orleans in New Orleans, Louisiana, United States, October 30th, 2010.
- 2) Political Culture in early 19th-century Hungary. Presented at the University of Alberta, Faculty of Art sin Edmonton, Alberta, Canada, February 17th, 2011.
- 3) Szabolcs vármegye a megyei választások és kihágások szabályozásáról, 1830–44. In: Visszatekintés a 19–20. századra. Az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történet Doktori Programjának doktorandusz konferenciája. ELTE BTK, Bp., 2010. június 3.
- 4) Kísérletek a választási kicsapongások megfékezésére, 1836–37. In: Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történet Doktori Programjának doktorandusz konferenciája. ELTE, Bp., 2009. május 7.
- 5) Liberális és konzervatív választói magatartás a reformkori követválasztásokon Zala és Tolna vármegyékben. In: A politika társadalomtörténete. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület tudományos konferenciája. Túrkeve, 2008. augusztus 29–30.
- 6) Választási visszaéléstípusok Tolna megyében 1839–1840. In: Az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori

Magyar Történet Doktori Programjának doktorandusz konferenciája. ELTE, Bp., 2007. május 24.